

ӘОЖ 81:001.4; МҒТАР 16.01.3
<https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.053>Ә.Ж. ӘМІРОВ¹, Р.Б. ҚҰЛЖАНОВА², Б.И. ДОСАНОВ³, Ж. ИСАЕВА^{4*}¹филология ғылымдарының кандидатыәл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: abdibek71@mail.ru²филология ғылымдарының кандидаты, доцентәл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: bahit777@mail.ru³әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: dosanov65@mail.ru⁴филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: zhazira.isaeva@ayu.edu.kz<https://orcid.org/0000-0001-9801-8943>

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕРДІҢ ТІЛДІК ФАКТОРЛАРЫ

Терминтану жеке ғылым саласы ретінде соңғы жылдары қалыптасқаны белгілі. Осы себептен де терминология мәселелеріне қатысты ізденістер, кез келген ғылым саласының қалыптасуының міндетті алғышартының бірі оның өзектілігінің артуы десек, осы тұрғыдан қазақ тілі мәселесіне қатысты көкейкесті зерттеулердің қомақты бөлігі терминологияға қатысты бола түскені байқалады. Бұл қоғамда тіл мәселесінің лингвистикалық зерттеулерге, тілді корпустық жоспарлау мәселелеріне, оның ішінде ұлттық терминологиялық қорды қалыптастыру ісімен тығыз бірлікте қарастырыла бастауына байланысты. Тиісінше, терминологиялық үрдістерге әсер етуші факторларды зерттеу өзектілігі ең алдымен жалпы оның тіл біліміндегі көкейкестілігімен анықталады.

Салыстырмалы түрде жаңа ғылым саласы болғандықтан, сондай-ақ терминолог мамандардың жетіспеушілігіне байланысты қазіргі қазақ терминтану ғылымында зерттеуді қажет ететін тақырыптар өте көп. Десе де, әсіресе, тәуелсіздік алғаннан бергі кезеңде жарық көрген зерттеулер, мақалалар мен бұқаралық ақпарат құралдарындағы материалдар саны да айтарлықтай. Осыған орай, терминтану ғылымының бірінші кезектегі мәселелерін анықтау, терминдерді қалыптастыру қағидаттары мен тәсілдерін белгілеу, негізгі терминологиялық үрдістерді ажырату қажеттілігі пайда болады. Терминологиялық үрдістерді, оларға әсер ететін ішкі (тілдік) факторлар тұрғысынан қарастыруды мақсат ететін мақаланың өзектілігі де осыған байланысты туындап отыр.

Кілт сөздер: термин, терминология, терминологиялық үрдістер, тілдік фактор, төл тілдік фактор, шет тілдік фактор, терминжасам.

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Әміров Ә.Ж., Құлжанова Р.Б., Досанов Б.И., Исаева Ж. Терминологиялық үрдістердің тілдік факторлары // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2020. – №4 (118). – Б. 271–282. <https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.053>

*Cite us correctly:

Amirov A.J., Quljanova R.B., Dosanov B.I., Isaeva J. Terminologialyq úrdisterdiń tildik faktorlary [Linguistic Factors of Terminological Tendencies] // *Iasayı ıniversitetiniń habarshysy*. – 2020. – №4 (118). – B. 271–282. <https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.053>

A.Zh. Amirov¹, B.R. Kulzhanova², B.I. Dossanov³, Zh.I. Issayeveva⁴

¹*Candidate of Philological Sciences, Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: abdibek71@mail.ru*

²*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: bahit777@mail.ru*

³*Senior Lecturer of Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: dosanov65@mail.ru*

⁴*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: zhazira.isaeva@ayu.edu.kz*

Linguistic Factors of Terminological Tendencies

As you know, terminology has been formed in recent years as a separate scientific branch. One of the mandatory prerequisites for the formation of any field of science is to increase its relevance, in this regard, there is a significant part of current research related to the problem of the Kazakh language, related to terminology. This is due to the fact that the language problem in society begins with linguistic research, problems of language corpus planning, including in close cooperation with the formation of the national terminology Fund. Accordingly, the relevance of studying the factors that affect terminological processes is determined primarily by the relevance of language knowledge of General terminological topics.

Due to the relatively new field of science, as well as the lack of specialists in terminology, there are a lot of topics in modern Kazakh terminology that require research. At the same time, especially since independence, the number of publications, articles and materials in the media is significant. In this regard, there is a need to determine the priority problems of terminology, establish the principles and methods of forming terms, and separate the main terminological processes. In this regard, the relevance of the article arose, the purpose of which is to consider terminological processes from the point of view of internal (language) factors affecting them.

Keywords: term, terminology, terminological tendencies, linguistic factor, native language factor, foreign language factor, term formation.

А.Ж. Амиров¹, Б.Р. Кулжанова², Б.И. Досанов³, Ж. Исаева⁴

¹*кандидат филологических наук, Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail:abdibek71@mail.ru*

²*кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail:bahit777@mail.ru*

³*старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail:dosanov65@mail.ru*

⁴*кандидат филологических наук, ассоциированный профессор
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: zhazira.isaeva@ayu.edu.kz*

Лингвистические факторы терминологических тенденций

Как известно, терминоведение в последние годы выделилось в самостоятельную научную отрасль. Одной из обязательных предпосылок для формирования любой сферы науки является повышение ее актуальности, в этой связи наблюдается рост числа новых исследований, касающихся проблем казахского языка в целом и терминологии в частности. Это связано с тем, что языковую проблематику в обществе начали рассматривать с позиции лингвистических исследований, вопросов языкового корпусного планирования и в том числе формирования национального терминологического фонда. Соответственно, актуальность

изучения факторов, влияющих на терминологические процессы, определяется, прежде всего, актуальностью языковых знаний в рамках общих терминологических тем.

В связи с тем, что сравнительно новая сфера науки, а также наблюдается нехватка специалистов по данному профилю, многие темы в сфере современной казахской терминологии требуют исследования. В то же время, особенно в период с момента обретения Казахстаном независимости, опубликовано значительное количество публикаций, статей и материалов в средствах массовой информации. В этой связи возникает необходимость определения первоочередных проблем терминологии, установления принципов и способов терминообразования, разделения основных терминологических процессов. Все это обуславливает актуальность статьи, целью которой является рассмотрение терминологических процессов с точки зрения внутренних (лингвистических) факторов, влияющих на них.

Ключевые слова: термин, терминология, терминологические тенденции, лингвистический фактор, фактор родного языка, фактор иностранного языка, формирование термина.

Кіріспе

Терминологиялық үрдістерді айқындау және осы үрдістерге әсер ететін сыртқы және ішкі факторлардың арасалмағын белгілеу нәтижесінде қазақ терминологиясының дамуында тілдік фактордан гөрі тілден тыс фактордың ықпалдырақ болғанын терминологияның қалыптасу және алғашқы даму кезеңдерінің қоғамдық формациялардың өзгерістеріне сәйкес келуімен түсіндіруге болады. Дей тұрғанмен, қазіргі кездегідей ұлтымыз жеке мемлекет ретінде қалыптасып, тұрақты даму жолына түскен уақытта терминологиялық үрдістер бірсыдырғы сипатта болады деген қорытынды тумады. Терминдердің түрлі әлеуметтік-экономикалық ахуалда өмір сүруіндегі басты айырмашылық соңғы тұрақты даму жағдайында бұл үрдістердің бірін-бірі теріске шығаратындай ауытқуларға бой алдырмайтыны деу керек. Басқаша айтқанда, терминологияның дамуына қолайлы сыртқы факторлар аясында ондағы үрдістер эволюциялық сипат алып, тілдің, бірінші кезекте ғылым тілінің мүмкіншілігінің кеңеюіне алып келеді. Сонымен бірге бұл жағдайда тілдік факторлардың ықпалы бұрынғыдан әлдеқайда арта түседі.

Терминологияның өзі тілдің бір саласы болса, тілдік фактор дегенде тілдің басқа салалары туралы айту керек болады. Тілдің, әсіресе, қазіргідей ғаламдастыру заманында басқа тілдермен қарым-қатынасқа түспеуі, сондай-ақ тілдің тіларалық зерттеулерсіз дамуы мүмкін болмағандықтан, қазақ тіліне басқа тілдердің ықпал ету факторы пайда болады. Осы тұрғыдан терминологиялық үрдістерге әсер ететін факторларды іштей төл және шет тілдік факторлар деп екіге бөлуге болады.

Негізгі бөлім

Терминологиялық үрдістердің шет тілдік факторы

Терминологиялық үрдістерге әсер ететін ішкі факторлар бұған дейін арнайы зерттеу объектісі болмаған. Бұл мәселеге зерттеу тақырыбы жағынан жақын келген Ө. Айтбайұлы терминжасам үдерістеріне ықпал ететін тілдік себептерді қазақ терминологиясының қалыптасуындағы тілдің ішкі мүмкіндіктері тұрғысынан қарастырып өтеді [1, 84–113-бб.]. Ғалым өз зерттеуінде негізгі терминжасам тәсілдеріне жеке-жеке тоқталып, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын жан-жақты ашып көрсетеді. Сондай-ақ терминжасамның жекелеген тәсілдерінің сөзжасам тәсілдерінен ерекшеленетін тұстарын да айтып өтеді. Мұнан тыс зерттеушінің терминдердің пайда болу көздері туралы ойлары да назар аударарлық тың тұжырымдарды қамтиды: «Рассмотрев пути и способы, сыгравшие непосредственную роль в образовании и формировании казахской терминологии, можно сделать ряд выводов: сколько

бы ни было способов образования – три или пять все они появились благодаря развитию переводческой деятельности и переводной литературы. Даже на первый взгляд не имеющими отношение к переводу семантический способ возник в результате примеров русского языка. ...многие исследователи проблем терминологии, показывая различные пути и способы образования, не придают значения их формированию в перевод» [1, 93-б.].

Бұл арадан байқалатын жайт терминдердің қазіргі заманда көкейкесті сипатқа ие болып отырған аударма мәселесінде туындап отырған кейбір қиыншылықтардың өз кезегінде жеке зерттеу нысаны ретінде қарастырылмағандығы, жеке ғылым саласына айналмай отырғандығы.

Қазіргі уақытта қолданылып жүрген сөзбе-сөз не болмаса еркін аударма түрлерін қоспасақ, шетел тіл білімінде көп зерттеліп үлгерген көп сатылы аударма мәселелері бізде әлі қозғалмаған да деуге болады.

Осы арада терминологиялық үрдістерге әсер ететін тілдік фактордың бірінші мәселесі туындайды. Ол – терминдерді қалыптастыру үдерісіне негіз болатын бастапқы ақпарат көзі және терминдердің өмір сүру ортасы болып табылатын аударма әдебиеттің қазақ тіліндегі терминдердің көлемі, саласы, тұлғалық ерекшелігі және т.б. белгілері қамтылған дерекқоры ретінде танылмауы. Бұл дерекқорды белгілі бір дәрежеде терминдердің «бастапқы күйі» деп те бағалауға болады, өйткені қазақ тіліндегі терминдердің жасалу жолдары сол түпнұсқа тілге толықтай дерлік тәуелді болып отыр. Әрине, түпнұсқа яғни көбінесе орыс тіліндегі терминжасам тәсілдерінің қазақ тілінде де өзгеріссіз қайталануы міндет емес. Алайда термин жасау барысында кездесетін тіл аралық сәйкессіздіктер терминдердің жасалу тәсілдері тұрғысынан әлі зерттелген жоқ.

Термин жасауға әсер ететін бұл тілдік факторды «термин көзі факторы» деп атауға болады. Біз айтып отырған терминдерді аудару үдерісінде кездесетін қиындықтарға қатысты шешімін таппаған мәселелерден бұрын осы термин көзінің өзі арнайы зерттеуді қажет етеді. Ал термин көзі деп отырғанымыз ең алдымен ғылыми-техникалық әдебиеттер екенін баса айтуымыз керек.

Терминологиялық үрдіске әсер ететін терминдік көзге байланысты шешімін табуға тиіс негізгі мәселе яғни терминдерді қалыптастырудың дереккөзі ретінде орыс тілімен қатар басқа да шет тілдерін пайдалану міндеті аударматану ғылымын дамытуды талап етеді. Мұны төл тілдік факторлардың бірі ретінде қарауға болады. Бұл міндет ең алдымен аударманың теориялық мәселелерін шешуді керек етеді.

Аударманың жалпы теориясы аударма нормасы ұғымын ашып көрсететіні, ал оның негізінде аударма сапасын бағалау жүргізілетіні белгілі. Аударма нормасы өз кезегінде әр түрлі нормативтік талаптардың өзара әрекет етуі нәтижесінде қалыптасады. Атақты аудармашы, тілші ғалым Жорж Катфордтың «Лингвистикалық аударма теориясы» атты монографиясында аударма сапасына қойылатын мынадай нормативті талаптарды көрсетеді:

1. Аударманың баламалылық нормасы;
2. Аударманың жанрлық-стистикалық нормасы;
3. Аударма сөйлеу тілі нормасы;
4. Аударманың прагматикалық нормасы;
5. Аударманың конвенциональды нормасы [2].

Негізделгеніне біршама уақыт өтсе де өзектілігін жоғалтпаған осы талаптарды терминге қойылатын талаптармен салыстырып көрсек, екі арадағы байланысты аңғару қиын емес. Мәселен, аударманың баламалылығына қатысты талаптың терминнің мағыналық қайшылығының болмауы, тілдік нормаға сәйкес келуі талаптарымен, аударманың стилистикалық нормасының терминге қойылатын эстетикалық талаптармен, ал прагматикалық норманың терминнің қолданысқа енгізілуіне қатысты талаптармен ұштасып жатқаны анық. Ұқсастық тілдік бірліктерге қойылатын талаптармен ғана шектелмейді, бұл үдерісті іске асыру тәсілдеріне де қатысты. Үдеріс дегенде аудармадағы лексикалық (қосу,

түсіру, ауыстыру), грамматикалық (толық және ішінара), лексикалық-грамматикалық трансформацияларды (өзгеріске түсіруді) және терминжасамды айтамыз. Басқа тілдегі мәтінді аудару барысында транскрипция, транслитерация, калька (толық және жартылай) сияқты тәсілдер пайдаланылса, бұл тәсілдер терминдерді қалыптастыруда да кеңінен қолданылатыны белгілі.

Аударманың зерттеу объектілері көп. Мәселен, шешімін табуды керек ететін маңызды мәселенің бірі – аударма жасалатын тілдегі баламасы жоқ лексика. Бұл, әсіресе, даму деңгейлері әртүрлі тілдер арасында анық байқалмақ. Себебі тілімізге соңғы уақытқа дейін орыс тілі арқылы еуропа тілдерінен еніп жатқан терминдерді орыс тілінің ерекшелігіне сәйкес сол күйі қалдыру көп жағдайда баламасы жоқ лексика тұрғысынан қарастырылып келсе, терминологияны ұлттық негізде қалыптастыруға бағдар ұстанған қазіргі кезеңде мәселені жаңа теориялық негізге қою талап етіледі. Бұл жағдайда да тілдегі баламасыз лексика мәселесін терминология мен аударма теориясында бір-бірімен байланыста қарастыру қажеттілігі шығады.

Бұл айтылғандардан шығатын қорытынды – тіл бар жерде норма болатындықтан, термин тәрізді мәтін де тілдік бірлік болып табылатыны және тілдік норма тұрғысынан бір-біріне байланыссыз оқшау қарастырыла алмайтындығы. Сондықтан терминдерді белгілі бір нұсқада қалыптастыру жайлы айтудан бұрын осы терминдердің өмір сүру ортасын яғни мәтінді тіларалық тұрғыда жан-жақты зерттеу керек болады. Тіларалық зерттеу қазақ тілінің тілдік бірліктерін құрылымы аналитикалық (мысалы, ағылшын) және синтетикалық (мысалы, орыс) тілдердің әртүрлі деңгейлерінде (лексикалық, грамматикалық) салыстыра зерттеуді білдіреді. Қазіргі кезде мұндай зерттеулер жоқтың қасы.

Сонымен, терминологиялық үрдістерге әсер ететін тілдік термин көзі факторы қазақ тілінің салалық терминдерін қалыптастыруда терминдерді орыс тілі арқылы ғана емес, сонымен бірге түпкі тілден тікелей алу және осыған байланысты аударматану ғылымының теориялық негізін нығайтуды, әртүрлі деңгейде салғастырмалы тіларалық зерттеулер жүргізуді талап етеді.

Терминологиялық үрдістердің төл тілдік факторы

Бүгінгі күні өз егемендігімізді алып, терминдерімізді ұлт тілі негізінде жасап әрі қалыптастыра бастаған уақытта бұл саланың одан әрі қарай ілгерілеуі үшін ең алдымен оларды қалыптастыруға әсер етуші факторларды айқындап алудың маңызы ерекше болып отыр. Басқаша айтқанда, терминологияның ұлттық бағытта, ұлттық негізде дамуына тілдік факторлар белгілі бір дәрежеде ықпал ете алады.

Тілдік үрдістер мен терминология тұрғысындағы мәселелерге, екеуінің бір-біріне қатысты, бір-біріне байланысты екендігін көрсету қажеттігі туындайды. Бұл жайында терминолог ғалым Ш.Құрманбайұлы: «Терминтану ғылымы жақсы дамып, терминологиялық лексикасы дұрыс жүйеленген тілдерде ғылым мен техниканың әрбір саласының өзіне тән терминжасам үлгілері, сол саланың ұғымдар жүйенің ерекшелігін көрсете алатын терминдік элементтері қалыптасқан. Біздің тілімізде де ондай қызметтерді атқара алатын сөздер тобы мен қосымшалар жетерлік. Бірақ оларға нақты қызмет жүктеп, термин шығармашылығында іске қосу арқылы терминнің термин жасау мүмкіндіктерін дамыту да тиісті деңгейде жүргізілмей отырған жұмыстардың қатарында», - дейді [3, 29–30-бб.]. Рас, бұл арада туындап отырған мәселе терминдерді жасау барысында қолымызда бар мүмкіншіліктерді толыққанды түрде пайдалана алмай отырғанымызда деп түсінуіміз қажет. Бұл ең алдымен тіліміздің сөзжасам, терминжасам тәсілдеріне қатысты. Қоғам өміріндегі өзгерістер, қоғамның дамуы тілге де әсер ететіндігі, яғни қоғамның дамуымен қатысты сөздік қорымыздың, оның ішінде терминдеріміздің де белгілі бір дәрежеде толыға, молая түсетіндігі, тілімізде жаңа сөздердің, жаңа атаулардың пайда болатындығы түсінікті. Бұл орайда сөзжасам, терминжасам

тәсілдерінің терминдерді қалыптастырудағы орны ерекше. Дей тұрғанмен осы сөзжасам, терминжасам тәсілдері, олардың термин қалыптастыруға қатыстылығы әлі де зерттеуді қажет етеді.

Бұл мәселе қазақ терминологиясының қалыптасуының алғашқа кезеңінде де, тіпті одан кейінгі кеңестік кезеңде де орын алғандығы мәлім. Бұған қатысты С. Әбішұлының пікірін келтіре кетейік: «20–30 жылдары Нәзір Төреқұлов бастаған Москвадағы «Восток» баспаханасында істейтіндер Орта Азия халықтарына ортақ термин жасау мақсатында «баяндама, басқарма, тапсырма», т.с.с. секілді сөздерді шығарған-ды. Ұлы отан соғысының алдындағы жылдары қазақтың тіл мамандары мұндай үрдістің тіліміздің дамуына кері әсер ететінін ескеріп, болымсыз етістіктің –*ма*, –*ме*, –*ба*, –*бе*, –*па*, –*пе* жұрнақтарымен жаңа сөздер жасамауға келіскен-ді. Бірақ сол келісім 50-жылдардың аяғы мен 60-жылдардың басынан бастап қайтадан бұзыла бастады Міне осы кезде «Анықтау бюросы» емес, «Анықтама бюросы», «Түсіндіру сөздігі» емес, «Түсіндірме сөздігі» болып шықты. Бұл үрдіс бүгін де етек алуда» [4, 131-б.].

Терминдердің жасалуы барысында жұрнақтардың орынды қолданылғаны жөн болар еді, олай болмаған жағдайда жаңадан жасалатын терминдер терминге қойылатын талаптарға толық жауап бере алмайтын, орыс тілі не орыс тілі арқылы келген шет тілі сөздерінің мағынасын дәл бере алмайтын болады. Кейбір осындай әрекеттердің нәтижесі бұдан (гибрид) атаулардың пайда болуына алып келді.

М.А. Ахметов бұған қатысты өз пікірін былайша білдіреді: «Нақты баламасы жоқ халықаралық терминдерді қазақша сөйлем ішінде пайдаланғанда оның шетелдік жұрнақ-жалғауына қарамай, құдай бере салған қазақтың –*дік*, –*дық*; –*тік*, –*тық*; –*лік*, –*лық*тарын латын, грек, ағылшын кейде тіпті орыс жұрнағының артына тіркей салып жаза береміз. Латын, грек терминдеріне орыс жалғау-жұрнақтары қосылып пайда болған сөздерді қазақшаға бейімдегенде олардың этимологиялық түбіріне үңілу қажет. Өкінішке орай, *функционалдық*, *индустриалдық*, *фолликулярлық*, *алвеолярлық*, *лейкоцитарлық*, *бактериалдық*, *бронхоэктатикалық*, *антиревматикалық*, *липолитикалық* деген сияқты кателерді оқи-оқи – көрмейтін, ести-ести – сакқұлақ болып алдық» [5, 64-б.].

Терминдерді жасау барысында пайдаланылатын қосымшаларды орнымен, дұрыс қолдану терминологиядағы жүйелілікке алып келген болар еді. Ал олай болмаған жағдайда кез келген ғылым саласында жүйесіздік орын алады.

Бұл жайлы А. Арыстанбаев: «Қазіргі кезде бұрғылау, мұнай және газ өндіру, геология, геофизика, мұнай және газ ұңғыларын бекіту т.б. сияқты мұнай және газға байланысты салаларда, кем дегенде, 35000 термин қолданылады. Ал қазақ тіліне, асырып айтатын болсақ, бұл терминдердің 5 мыңдайы ғана шешімін тауып, аударылған деп айта аламыз. Мұнай және газ саласы бойынша терминдерді бір қалыпқа келтіріп жүйелеу – шешімін күтіп тұрған мәселе. Терминдерді қалай болса солай, жүйесіз шетінен алып аударар бергеннен гөрі белгілі бір принциптерді ұстанған жөн [6, 39-б.].

Егемендік алған уақыттан кейінгі кезеңде терминологиядағы жүйелілік мәселесі қолға алына бастағаны мәлім. Бұл кезеңде, нақтырақ айтқанда 90-жылдары бұған қатысты зерттеулер тіптен аз болатын. Одан кейінгі жылдары ғана терминология мәселесімен жан-жақты айналысқан ғалымдар саны арта түскені белгілі.

Ф.ғ.д. Қ. Айдарбектің «Академик Ө. Айтбайұлы қазақ тіл білімінің ұлттық терминология саласының танылуы мен қалыптасуының теориялық негізін қалаушы болып саналады. Мұны 1988 жылы шыққан «Қазақ терминологиясының қалыптасуы мен дамуы» атты монографияда тұңғыш рет акад. Ө. Айтбайұлы дәлелдеген... Ғалым осы еңбекте терминологиясының жалпы теориялық мәселелерін алғаш рет жазып, онда бұл саланың тұңғыш рет теориялық негізін белгілеген, оған жаңа теориялық бағыт берген. Сөйтіп қазақ терминологиясының жалпы теориялық мәселелерінің зерттелуіне, дамуына жол ашылды десек болады» [7, 9-б.] деп айтқанын ескерер болсақ, онда қазақ терминологиясының

қордаланған мәселелері бірер жылда өз шешімін тапқан болар еді. Жүйелілік мәселесін көкейкесті мәселелер қатарында қарастырған Ө. Айтбайұлының айтуынша: «Жүйелілік тәртібі сақталатын жерде синонимдік қатарға, көп мағыналыққа орын жоқ. Әсіресе, әр қилы қызмет атқаратын жалғау, жұрнақтарды белгілі бір мағынада қайталап қолдануға әуес болмаған жөн. Жалпы, қалайда терминдер жүйелілігі лексика тұрғысынан, морфология тұрғысынан да талап етілген дұрыс» [8, 28-б.].

Рас, кейінгі кездері жарық көріп жүрген ғылыми мақалаларда жоғарыда сөз болған мәселелерге қатысты айтылып жүргені белгілі. Шынында да жүйе болмаған, жүйе сақталынбаған жағдайларда кемшіліктердің туындап отыратын белгілі жайт. Жұрнақтарды келсін-келмесін пайдалана отырып термин жасау бұл мәселеге қатысты берекесіздіктерді тудыруы мүмкін. Сол себептен де термин жасау ісімен айналыспас бұрын термин жасаушы тілдік заңдылықтарды, қосымшалардың жұмсалу ерекшеліктерін жетік меңгеруі, яғни тілтанымдық тұрғыдан дайындығы болуы қажет. Бұл әсіресе көп жағдайда тіл білімі саласынан бөлек ғылым салалары мамандарына қатысты айтылып жататын жайт. Осы мәселелерді ескеру өз кезегінде термин жасау барысында сәтті жасалған терминдердің дүниеге келуіне мүмкіндік туғызған болар еді.

Ал енді терминологиялық үрдістердің лексикалық тұрғысына қатысты баспасөз беттерінде, теледидар мен радиода, әртүрлі конференцияларда айтылып жүр. Бұл арада негізінен халыққа өте таныс, олардың күнделікті өмірлеріне жақын, сонымен тығыз байланысты ғылым салаларының терминдері қарастырылып жатады. Мәселен, экономика, заң, құқық, іс қағаздары, әлеуметтану және т.б. Бұлардың ішінде әсіресе құқық, заң саласына қатысты мәселелер көбірек қарастырылып жатады. Бұған қатысты мына пікірді алып қарайық: «*Законодательствоның*» осы күнге дейін мәтіндік орайына қарай қолданылып келген баршаға түсінікті «*заң*», «*заңдар*» деген баламалары бар, сол ізбен әлгі «*акт*» терминін латыншадан тартып алмай, «*заң*» сөзіне парсылық нама мағынасын қоспай-ақ «*заң* *актілері*» деп қолдана берсек, ешкім кінәламас бізді. Дүние жүзі халықтары ортақ қолданып жүрген латын, парсы, араб сөздерін өз ыңғайымызға қарай, «*тисе терекке, тимесе бұтаққа*» деп аударып алып, қолдана берсек тілдің бағзы замандардан келе жатқан өзара даму, толығу үрдісіне мән бермегеніміз болар еді. Әйтпесе жоғарыда айтып кеткен кредит пен актіні орыстар мен ағылшындар, немістер мен француздар өз тілдеріне жуықтатып аударатын сөз таппағандықтан сол күйінде алып жүрмеген болар» [9, 40-б.].

Бұл пікір термин қалыптастыру мәселесінде мағынасы сәйкес келмесе кез келген терминдерді аудару беруге болмайтындығын, нақтырақ айтқанда халықаралық терминдерді аудару барысында абай болу керектігін ескерту мақсатында айтылса керек.

Дегенмен бұл келтірілген пікірдің өзінің де түзетуді қажет ететін тұстары жоқ емес. Мәселен, автор *законодательствоны заң және заңдар* деп алуға болады, дегенмен *заңнама* мен *заң* ұғымдарының бір еместігі (*законодательство және закон*), тиісінше, бұл ұғымдарды жеке-жеке атаумен көрсету қажеттілігі, қазақша бір атаумен беріліп жүрген осындай терминдердің атауларын тұрақтандыру терминологияның өзекті мәселелерінің бірі болып табылатыны белгілі мәселе.

Терминологиялық сөздікте де, орысша-қазақша сөздікте де *долото* сөзі қашау деп аударылып жүр. Яғни *буровое долото* бұрғы қашауы деп аударылады... Бұл жердегі мәселе «*Қашау* сөзі, *бұрғы қашау* сөзі өндірістегі ұғымды дәл аударып тұр ма?» деген сұрақтың төңірегінде өрбиді. *Бұрғы қашауы*, *алмас қашау*, *қос қалақты қашау* сияқты терминдер осы құралдарды санамызға сіңімді жеткізіп отыр деп айту қиын. Шынында да, іс-әрекет *бұрғылау* деп аталса, сол бұрғылауды қалайша қашау деген құрал жүргізеді? Орыс тілінде *долото* өндірістегі ұғымды дәлме-дәл білдіре алса, ол қазақ тілінде де дәл сондай ұғымды білдіре алады деген сөз емес. Себебі, әр тілдің өз ерекшелігі, табиғаты, дүниетанымдық менталитеті бар екенін ұмытпау керек. Ал ағылшын тілінде *буровое долото* деген тіркестегі *долото* ұғымын ағылшын тілінде *bit*, *boring cutter* сияқты сөздер білдіреді. Ал бұл сөздерді қазақ

тіліне аударсақ, олар *бұрғы*, *тескіш* мағыналарын білдіреді. Көріп отырғанымыздай, ағылшын тілінде мұнай саласында ұңғыларды бұрғылауға арналған, осы қарастырылып отырған құрал *сверло* - бұрғы, орыс тілінде *долото* - қашау деп аталады. Гәп осында, неге біз ағылшын және басқа тілдердегі терминдерді аудармай, мағынасы алшақ болса да, терминдерді орыс тілінен аударып алуымыз керек?» [6, 39–40-бб.].

Аталған жайлардан бірнеше мәселенің бір арнаға тоғысуын көреміз. Олар 1) терминдерді біріздендіруге, олардың бір нұсқада қолданылуына ықпал етуге тиіс Мемтерминкомның жұмысындағы кемшіліктердің, атап айтқанда, бекітілген терминнің қайта қаралуына жол берілуінің терминдерді қалыптастыру ісіне кедергі жасауы; 2) осы айтылған себепті қоса, жалпы терминология мәселелерінің кешенді түрде зерттелмеуі терминдердің жарыспалығы, терминнің мағына дәлдігі, бірмағыналық қағидаттарына сәйкеспеуі және т.б. қиындықтардың туындауына себеп болуы; 3) бүгінгі күні белгілі терминологиядағы жүйелілік, терминдерді қалыптастыруда түпнұсқа тілді негізге алу және т.б. ұстаным, бағыттардың іс жүзінде басшылыққа алынбауы.

Мемлекеттік терминология комиссиясы бекіткен және келесі бір отырыстарында сол бекітілген терминдердің ішінен кейбір терминдерді қайтадан бекітіп берулеріне қатысты Б. Қалиев өз пікірін былай келтіреді: «Терминкомның жаңа құрамының терминдерді бекітуі, бұрын бұрыс бекітілген терминдерді қайта қарап, екінші рет бекітуі, сондай-ақ *мерейтой/мүшелтой* деген сияқты жарыспалы сөздердің біреуін ғана қалдыруы құптарлық-ақ іс. Бірақ артық етемін деп тыртық етіп алмау жағын да ойластырған жөн сияқты. Мәселен, Мемтерминком 2002 жылғы 19 наурыздағы мәжілісінде бекіткен терминдердің қатарында бұрын *әкім* деп бекіткен терминді *әкімші* деп, *әкімиятты* – *әкімдік* «деп түзетіпті». Сонда халық әкімдікке барамыз, әкімшімен кездестім деп сөйлей ме?! Оның үстіне тілімізде баяғыдан бері келе жатқан *әкім* сөзін жоғалтып алдық. *Әкім* сөзі *дихан* деген сияқты «адам», «кісі» дегенді қоса білдіреді. *Диқанды* – *диқаншы* демейміз ғой. Дәл сол сияқты, Терминкомның қазақша *дәрісхана* деп қалыптасып кеткен сөзді кері шегініп, *аудитория* деп бекітіп беруі де көкейге қонып тұрған жоқ. ...Екіншісі: Терминком *акт*, *аудитория*, *кредит*, *лицензия* деген сияқты батыс еуропаша, орысша сөздерді (терминдерді) бекітіп берумен әуестенбей, тек олардың қазақша баламаларын ғана бекітіп отырса деген тілегіміз бар. Өйткені әлгіндей сөздердің көбі тілімізде онсыз да сол орысша күйінде қолданылып жүр», – дейді [10, 25-б.].

Бұл терминдерге қатысты Мемлекеттік терминология комиссиясының өз дәлелдері, өз дәйектері бар екенін айта кету керек. Мұндай жағдайлардың орын алуының өзіндік себептері де жоқ емес. Оның басты себебі ретінде терминология мәселесінің, термин жасау тәсілдерінің кейінгі кездері ғана қолға алына бастауын айтуға болады. Бір рет бекітілген терминдерді қайта бекіту өз кезегінде терминдерді пайдаланушыны да шатастыруы мүмкін. Сол себепті де терминдерді бекіту барысында асығыстық танытпай, әбден сүзгіден өткізе отырып бекіту жөн болар еді. Дей тұрғанмен осы арада айта кететін жайт, кейбір жекелеген терминдер бекітілген болса да оны халық белсенді қолданбай жатады. Оның орнына басқа баламаларды қолдануды жөн көреді. Мәселен «семья» сөзіне балама ретінде алынған «отбасы» сөзі бекітілгеніне қарамастан, оның орнына «жанұя» сөзінің жиі қолданылуы кездеседі. Ал бұл сияқты мәселелердің орын алуы терминкомның бұл терминді (отбасы) қайта бекітуіне мүмкіндік туғызды. Осындай ерекшеліктер, сондай-ақ Мемтерминкомның басқа да атқарған жұмыстарының ауқымдылығы, көптеген сәтті терминдерді бекітуі, бекітілген терминдерді халыққа ұсынуы және басқа да еңбектері Мемтерминком жұмысының оң бағалануына мүмкіндік берсе керек.

Термин қалыптастыру үдерісінде ұялық әдісі жүйелі түрде қолданылмай отырғаны жасырын емес. Әйтсе де осы тәсіл негізінде жасалған терминдерді кездестіруімізге болады. Оған дәлел ретінде жоғарыда сөз болған «әкім» терминін келтіруімізге болады. «...бір түбірден тарайтын әкімшілік (*административный*), әкімшілік-аумақтық бірлік

(административно-территориальная единица), әкімшілік бағыныс (административное подчинение), әкімшілік шығыстар (административные расходы), әкімшілік құқық бұзушылық (административное правонарушение), әкімшілік іс жүргізу (административное производство), әкімшілік-аумақтық құрылыс (административно-территориальное устройство), әкімшілік қадағалау (административный надзор) терминдері де ұялық әдіспен беру арқылы бекітілді».

...Бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдарды таңбалауда ұялық әдісті қолдану терминология үшін қажетті талаптардың бірі екендігі белгілі. Осыған байланысты банк шоты (банковский счет), банк сертификаты (банковский сертификат), банк депозиті (банковский депозит), банк салымы (банковский вклад), банк лизингі (банковский лизинг), банк пайызы (банковский процент), банктік төлемдер (банковские платежи) терминдері бірауыздан бекітілді» [11, 6–7-бб.].

Келтірілген мысалдар терминдерді қалыптастыруда ұялық әдістің маңыздылығын көрсетіп береді. Ұялық әдісті ғылымның барлық саласында қолдануға болатынын айқындап береді. Дей тұрғанмен бұл мысалдар Мемлекеттік терминология комиссиясындағы басқа бір кемшілікті көрсетіп берді. Ол кемшілік кейбір терминдерге қатысты емле ережелерінің дұрыс сақталмауына қатысты. Мәселен жоғарыда мысалда көрсетілген банктік төлемдер термині банкілік терминдер болып жазылуы қажет. Біз оны Р. Сыздықтың 2000 жылы жарық көрген «Қазақ тілінің анықтағышы» атты еңбегі арқылы дәлелдей аламыз [12, 236-б.]. Сонымен қатар 2007 жылы жарық көрген «Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі» арқылы да дәлелдеуге болады. Бұл еңбекте де осыған қатысты ереже берілген [13].

Сөзжасам тәсілдеріне қатысты жүйелілікті кеңірек қарастырған ғалым Ш. Құрманбайұлы қазақ терминологиясындағы жүйеліліктің бастауында тіл, әдебиет терминдерін қалыптастырған ғұлама ғалым А. Байтұрсынұлы тұрғанын айта келіп, бүгінде де тілдің бір саласы фонетикада Ә. Жүнісбек жасаған *-ым, -ім* тұлғалы терминдерде осы қағидаттың көрініс табатынын баяндайды [14, 172–177-бб.].

Бұл тақырыпты Ә. Айтбайұлы да айналып өтпеген. Ғалым А. Байтұрсынұлы семантикалық тәсілмен жасаған терминдерге тоқталады. Ә. Айтбайұлы: «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінде қазақ жазуы жайында жазған мақалаларында А. Байтұрсынов қазақ ұғымына әлі жат, бірақ тіліміздің ішкі жүйесін түсіндіруге қажет кейбір сөздерді жаңаша қолдана бастайды. Олар *дыбыс, әріп, емле, ноқат (нүкте), үтір, буын, әліппе, сөз аяғы, белгі, сөз басы, дауысты дыбыстар, сүйініш, дәйекші* деген сөздер. Бұлар қазақ тілінде бұрыннан бар болғанмен белгілі бір ғылыми ұғым есебінде нақты атауға иелік жасап отыруы тұңғыш рет. Қазақ тілі терминдерін жасауды осындай алғашқы мақала пікірлерінде бастаған А. Байтұрсынов өзінің үш бөліктен тұратын айтулы еңбегі «Тіл құралда» мейлінше дамытып, ұластырып алып кетеді», – деп көрсетеді [8, 45–46-бб.].

Енді Ә. Жүнісбек ұсынған терминдерде белгілі бір дәрежеде жүйеліліктің сақталғанына қатысты айтар болсақ және оны автордың өзі айтқан пікірімен нақтыласақ: «Қазіргі қазақ фонетикасының алдында тұрған басты міндет – фонетикалық және фонологиялық талдау-сипаттамаларды саралап, әрқайсысын өз алдына дербес сала ретінде қалыптастыру. Жасыратыны жоқ, дәстүрлі фонетикамызда мұның екеуі де бір-бірімен араласып жүр, оның үстіне фонологиялық талдау «дауыстылар» немесе «буын үндестігі» деңгейіндегі жартыкеш күйінде қалып келеді. Бұл тығырықтан шығудың амалы А. Байтұрсынұлы негізін қалаған қазақ тілінің дыбыс құрылымының «үндесім талдауы» болмақ. «Әліпби» дыбыстар мен «үндесім» дыбыстардың шек-шекарасын, құрамы мен жүйесін тек «Байтұрсын қисынын» («эффект Байтұрсынова») ұстанғанда ғана реттеп шыға алатын боламыз. Оның үстіне Ахаң салған сара жол бүгінгі фонетикалық терминжасамға да тікелей қатысты: мүмкіндігі болғанша, белгілі бір ұғымнан оның атауы, ал белгілі бір атаудан оның ұғымы айтпай табылып тұру керек», – дегенді табамыз [15, 14-б.].

Осы үзіндінің өзінен-ақ фонетика (немесе фонология) саласында терминдерді қалыптастыруда белгілі бір сөзжасам тәсілін ұстану бірден бір өзекті фактор бола алмайтынын көреміз. Бұл жерде терминдерді қалыптастыруда ұғым мен атау байланысына, яғни уәжділік қағидатына да назар аудару керектігі белгілі болады. Тиісінше, осыған орай терминдерді қалыптастыру өлшемдерін, атап айтқанда, жүйелілік пен уәжділікті өзара үйлестіру мәселесі келіп шығады.

Олай болмаған жағдайда жүйесіздік орын алуы мүмкін. Жүйесіздік бірінші кезекте жұмыс нысаны ретінде сөздікке алынатын атауларды іріктеу өлшемдерінің болмауына байланысты көрінеді. Содан кейінгі жүйесіздік сөздікке енгізілген атаулардың аударылатыны мен сол күйі қалдырылатындарының арасын ажырататын өлшемдердің болмауынан байқалады. Мұнан соң ол біз сөз етіп отырған терминдерді қалыптастыру тәсілдеріне қатысты белгілі болады. Ә. Жүнісбектің өз сөзімен айтсақ: «Қазіргі кездегі жарық көрген тілтаным (фонетика) сөздіктері ешбір жоспар-жүйесіз жасалып жатыр: көзге түсіп, қолға ілінген атаулар ғана қамтылған; оның үстіне қажет-қажет емес, зәру-зәру емес, оңай-қиынына қарамай жиылып жатыр; жасанды-калька атаулар басым; ұғым мен оның атауы үйлеспей, атауға анықтамасы қайшы келіп жатады. Ең бастысы, аяқ тірер материал ретінде үнді-ауропы тілдеріне арналған термин сөздіктердің сөзтізбесі алынады да аударылуға келген тұстары аударылып, аударуға келмеген тұстары сол күйінше қайталанып қана шығады. Соның нәтижесінде қазақ тілінің бірегей белгілерін танытатын атаулар қалып қояды» [15, 16-б.].

Бұл айтылғандар терминдерді аудару кезінде, қалыптастыру барысында сөзжасам, терминжасам тәсілдерін дұрыс пайдалану, ұялық әдісті ғылым салаларында қолдануды дамыту, терминдердің уәжділігі сияқты мәселелердің қажеттігін көрсетіп береді.

Қорытынды

Қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болған уақыттан кейін оның ғылым, мәдениет және басқа да салаларында, сонымен қатар еліміздің сыртқы не болмаса ішкі саяси өмірінде оның қолданылу аясының кеңейгені белгілі. Бұл тұрғыда ғылым салаларында қолданылатын терминдердің орны ерекше. Ал ондай терминдердің қалыптасуына әсер ететін маңызды фактор ретінде тілден тыс (экстралингвистикалық) және тілдік (лингвистикалық) факторларды айтар едік. Осы факторларды сыртқы және ішкі факторлар ретінде қолдану да кездеседі. Біз мақалада терминологиялық үрдістерге әсер ететін факторларды, оның ішінде тілдік факторларды шет тілдік фактор және төл тілдік фактор ретінде екіге бөліп қарастырып көрсеттік. Әрине бұл арада терминологиялық үрдістерге ықпал етуде тілден тыс фактордың да маңызы ерекше. Бұл факторлар бір-бірімен тығыз байланысты. Дей тұрғанмен біз тек тілдік факторды қарастыруды мақсат еттік. Шет тілдік факторға қатысты сөз болғанда тілімізге орыс тілі не болмаса орыс тілі арқылы еніп жатқан шет тілі сөздерінің қолданысы, оларды қазақ тіліне аудару мәселесі, жалпы аударылған терминдер мен аударылса да бастапқы мағынасын дәл бере алмай жүрген терминдер және т.б. мәселелер айтылды. Ал ондағы туындап отырған кемшіліктердің себебін аударматанудың теориялық негізінің қалыптаспауынан деп түсіну қажет.

Терминологиялық үрдістердің тілдік факторының бірі ретінде төл тілдік факторға қатысты қарастыру кезінде ұлт тілінде термин қалыптастыру барысында сөзжасам, терминжасам тәсілдерінің орны, мәселен, жұрнақтардың көмегімен жаңа сөздердің, терминдердің қалыптасып отырғаны айтылады. Сондай-ақ бұл тұрғыда кейбір келеңсіздіктердің туындауы жүйесіздікке байланысты.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Айтбаев У. Основы казахской терминологии. – Алматы: Арыс, 2000. –198 с.
2. George Catford. Лингвистическая теория перевода // youreng. Narod. ru/teoper. html. – УРСС Эдиториал. – 2004. – 208 с.
3. Құрманбайұлы Ш. Қазақ лексикасының терминденуі: филол. ғыл. док. ... дис. – Алматы, 1999. – 256 б.
4. Әбішұлы С. Ойланарлық жайлар көп... // Кіт.: Салалық терминология: бүгінгі мен болашағы. – Астана: «Астана полиграфия» ЖАҚ, 2003. – 245 б.
5. Ахметов М.А. Медицина терминологиясының бүгінгі жай-күйі // Кіт.: Салалық терминология: Бүгінгі мен болашағы. – Астана: «Астана полиграфия» ЖАҚ, 2003. – 140 б.
6. Арыстанбаев М. Терминология мәселесі төңірегінде // Терминологиялық Хабаршы. – 2002. – №2. – Б. 38–40.
7. Айдарбек Қ. Академик Ө. Айтбайұлының еңбектеріндегі қазақ терминологиясының ғылыми-теориялық мәселелері // «Мемлекеттік тіл саясаты: терминология, аударматану, ресми құжат тілі» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Арыс, 2007. – 384 б.
8. Айтбаев Ө. Қоғамдық ғылымдар терминологиялық лексикасының қазақ тілінде қалыптасуы мен дамуы: филол. ғыл. док. ... дис: 10.02.02 / А. Байтұрсынұлы ат. Тіл білімі институты. – Алматы, 1991. – 350 б.
9. Айымбетов М. Заң терминдерін мемлекеттік тілде қалай қолданып жүрміз? // Кіт.: Іс қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізу мәселелері. – Павлодар: «ЭКО» ҒОФ, 2003. – 150 б.
10. Қалиұлы Б. Қазақ терминдеріне қамқорлық қажет! (Мемтерминкомға ашық хат) // Терминологиялық хабаршы. – 2002. – №2. – Б. 24–27.
11. Терминологиялық Хабаршы. – 2002. – №2. – 79 б.
12. Сыздық Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). – Астана: Елорда, 2001. – 230 б.
13. Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – Алматы, 1988. – 400 б.
14. Құрманбайұлы Ш. Терминтану: оқу құралы. – Алматы: «Атлас баспасы-2001», 2006. – 244 б.
15. Жүнісбек Ә. Қазақ тілі фонетикалық атауларын (терминдерін) реттеу жайлы // «Мемлекеттік тіл саясаты: терминология, аударматану, ресми құжат тілі» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Арыс, 2007. – 384 б.

REFERENCES

1. Aitbaev Y. Osnovy kazahskoi terminologii. – Almaty: Arys, 2000. – 198 s. [in Kazakh]
2. George Catford. Lingvisticheskaja teorija perevoda // youreng. Narod. ru/teoper. html. – YRSS Editoriapl. – 2004. – 208 s.
3. Qurmanbaruly Sh. Qazaq leksikasynyn termindenyi: filol. ғыl. dok. ... dis. – Almaty, 1999. – 256 b. [in Kazakh]
4. Abishuly S. Oılanarlyq jaılar kóp... // Kit.: Salalyq terminologua: búgini men bolashaғы. – Astana: «Astana poligrafia» JAQ, 2003. – 245 b. [in Kazakh]
5. Ahmetov M.A. Meditsina terminologiasynyn búgingi jai-kúii // Kit.: Salalyq terminologua: Búgini men bolashaғы. – Astana: «Astana poligrafia» JAQ, 2003. – 140 b. [in Kazakh]
6. Arystanbaev M. Terminologua másesesi tónireginde // Terminologualyq Habarshy. – 2002. – №2. – B. 38–40. [in Kazakh]

7. Айдарбек Қ. Академик Ó. Айтбаулының еңбектеріндегі қазақ терминологиясынғын ғылыми-теориялық мәселелері // «Мемлекеттік тіл саясаты: терминология, айдарматаны, ресми қужат тілі» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Арыс, 2007. – 384 б. [in Kazakh]
8. Айтбаев Ó. Қоғамдық ғылымдар терминологиялық лексикасынғын қазақ тілінде қалыптасы мен дамы: филол. ғыл. док. ... дис: 10.02.02 / А. Байтурсынұлы ат. Тіл білімі институты. – Алматы, 1991. – 350 б. [in Kazakh]
9. Айымбетов М. Заң терминдерін мемлекеттік тілде қала қолдану жұрмиз? // Кит.: Ис қағаздарын мемлекеттік тілде жүргізі мәселелері. – Павлодар: «ЕКО» ГОВ, 2003. – 150 б. [in Kazakh]
10. Қалиұлы Б. Қазақ терминдеріне қамқорлық қажет! (Мемтерминкомға ашық хат) // Терминологиялық хабаршы. – 2002. – №2. – Б. 24–27. [in Kazakh]
11. Терминологиялық Хабаршы. – 2002. – №2. – 79 б.
12. Сыздық Р. Тілдик норма және оның қалыптаны (кодификациясы). – Астана: Елорда, 2001. – 230 б. [in Kazakh]
13. Қазақ тілінің орфографиялық сөздігі. – Алматы, 1988. – 400 б. [in Kazakh]
14. Қурманбаулы Ш. Терминаны: оқы қуалы. – Алматы: «Атлас баспасы-2001», 2006. – 244 б. [in Kazakh]
15. Жүнісбек А. Қазақ тілі фонетикалық атауларын (терминдерін) реттеу жайлы // «Мемлекеттік тіл саясаты: терминология, айдарматаны, ресми қужат тілі» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция. – Алматы: Арыс, 2007. – 384 б. [in Kazakh]